

XALQ OG‘ZAKI IJODINING TARIXIY SHAKLLANISHI, TARAQQIYOTI VA UNING BOLA TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi
Umurova Ma‘rifat Yoshiyevna (m.y.umurova@buxdu.uz)
Buxoro davlat universiteti 5-3TAR-23 guruh talabasi
Teshayeva Layloxon Alijon qizi

Ushbu maqolada o‘zbek og‘zaki folklorining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy bosqichlari, uning janr xilma-xilligi va badiiy xususiyatlari o‘rganiladi. Yosh avlodni tarbiyalashda, milliy o‘ziga xoslikni shakllantirishda, shaxsning axloqiy va estetik fazilatlarini shakllantirishda folklorning roliga alohida e‘tibor qaratilgan. XX asr yetakchi o‘zbek folklorshunoslarining asarlari tahlil qilinadi va og‘zaki folklorning ta‘lim vazifasi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: folklor, xalq og‘zaki ijodi, ertak, doston, maqol, topishmoq, bolalar folklori, an‘analar, ta‘lim.

Kirish: Har bir xalqning madaniyati, ma‘naviyati va milliy o‘ziga xosligini belgilovchi eng muhim omillardan biri – bu uning og‘zaki ijodidir. Xalq og‘zaki ijodi asrlar davomida avlodlardan avlodga og‘zaki tarzda o‘tib, xalqning dunyoqarashi, orzu-umidlari, ezgu g‘oyalari va hayotiy tajribalarini o‘zida mujassam etib kelgan. Doston, ertak, topishmoq, maqol, qo‘shiq, afsona va rivoyatlar kabi og‘zaki ijod namunalari xalq tafakkurining mahsuli sifatida nafaqat badiiy-estetik qadriyat, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Xalq og‘zaki ijodi tarixiy jarayonlarda xalqning ijtimoiy hayoti, turmush tarzi va ma‘naviy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanib, taraqqiy etgan. Ayniqsa, bu bebaho merosning bola tarbiyasidagi o‘rni beqiyosdir. Chunki og‘zaki ijod orqali bolalarga ezgulik, mehnatsevarlik, halollik, jasorat, vatanparvarlik kabi yuksak insoniy fazilatlar singdirilgan. Ertak va qo‘shiq orqali bolalar hayotni, insoniy munosabatlarni, yaxshilik va yomonlik mohiyatini anglaydilar.

Bugungi kunda xalq og‘zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, uni maktabgacha ta‘lim va umumta‘lim tizimida keng qo‘llash, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli xalq og‘zaki ijodining tarixiy shakllanishi, taraqqiyoti hamda uning bola tarbiyasidagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Xalq og‘zaki ijodi insoniyat madaniy taraqqiyotining eng qadimiy qatlamlaridan biri sifatida xalq tafakkuri, ma‘naviy olami, urf-odatlar va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtirgan bebaho merosdir. Folklor san‘ati xalq hayoti, orzu-intilishlari, mehnati, ijtimoiy munosabatlari va estetik didini aks ettiruvchi badiiy tizim bo‘lib, u asrlar davomida xalq tomonidan yaratilgan va avlodlardan avlodga og‘zaki ravishda o‘tib kelgan.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi o‘zining turli badiiy janrlari – ertak, doston, qo‘shiq, maqol, topishmoq, askiya, rivoyat, marosim qo‘shiqlari va boshqa shakllari orqali xalqning boy madaniy hamda ma‘naviy tajribasini ifodalaydi. Ayniqsa, xalq og‘zaki ijodining bola tarbiyasidagi o‘rni beqiyosdir. U bolalarning ma‘naviy kamoloti, nutq madaniyati, axloqiy fazilatlar va milliy o‘zlikni anglashini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Adabiyot tahlili va metodologiya: O‘zbek folklorshunosligi fani XX asr boshlarida shakllanib, bugungi kunda mustaqil ilmiy yo‘nalishga aylangan. Folklor atamasi 1846-yilda ingliz olimi Uilyam Toms tomonidan “xalq donoligi” ma’nosida ilmiy muomalaga kiritilgan. O‘zbek folklorshunosligining shakllanishida G‘ozi Olim Yunusov, Hodi Zarifov, M. Afzalov, F. Karomatov, M. Saidov, K. Imomov, R. Muhammadiyev singari olimlar muhim o‘rin tutgan.

G‘. O. Yunusov 1922-yilda Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li va Ergash Jumanbulbul o‘g‘lidan “Alpomish” dostonining parchasini yozib olib, o‘zbek eposshunosligiga asos soldi. H. Zarifov esa folklorshunoslik fanining nazariy asoslarini ishlab chiqdi hamda V. M. Jirmunskiy bilan hamkorlikda “O‘zbek xalq qahramonlik eposi” nomli fundamental tadqiqotni yaratdi.

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqot taqqoslama-tarixiy, tahliliy va tizimli yondashuvlarga tayangan holda olib boriladi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari tahlilida ularning badiiy, tarbiyaviy va ijtimoiy funksiyasi aniqlanadi. Shuningdek, janrlarning bola tarbiyasidagi psixologik-pedagogik ta’siri xalq pedagogikasi nazariyasi asosida o‘rganiladi.

Muhokama Folklor san’ati insoniyatning madaniy merosi sifatida xalq hayoti, turmushi, mehnati va ruhiy kechinmalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, inson tafakkurining tarixiy bosqichlarini badiiy ifodalaydi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi turli janrlarga bo‘linadi va har bir janr o‘ziga xos tarbiyaviy, estetik va ma’naviy funktsiyaga ega.

Doston va rivoyatlar Dostonlar va rivoyatlar xalqning tarixiy voqealari, qahramonlik an’analari va urf-odatlarini badiiy shaklda ifodalaydi. Masalan, “Alpomish”, “G‘iyosiy” kabi dostonlar orqali bolalar jasorat, fidoyilik, sadoqat va vatanparvarlik kabi fazilatlarini o‘rganadilar. Rivoyatlar esa voqealarni sodda va ixcham shaklda hikoya qilib, tafakkur va xotira qobiliyatini rivojlantiradi.

Ertak va afsonalar Ertaklar xalq orzulari va axloqiy qadriyatlarini badiiy tarzda aks ettiradi. Unda yaxshilik va yomonlikning kurashi, ezgulikning g‘alabasi orqali bolalarga axloqiy g‘oyalar yetkaziladi. Bolalar ertaklar orqali to‘g‘rilik, mardlik, sabr-toqat, halollik kabi fazilatlarini o‘zlashtiradi. Afsonalar esa tabiat hodisalari, inson va olam munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lib, bolalarda tasavvur va fikrlash doirasini kengaytiradi.

Maqollar va hikmatli so‘zlar Maqollar xalqning donoligi va hayotiy tajribasining ixcham badiiy ifodasi hisoblanadi. Masalan, “Odob – oltindan qimmat”, “Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroyli” kabi maqollar axloqiy qadriyatlarni, mehnatsevarlik va vatanparvarlik g‘oyalarini targ‘ib etadi. Hikmatli so‘zlar esa bolalarni mulohaza yuritishga, mantiqiy tafakkurga o‘rgatadi.

Topishmoqlar va tez aytishlar Topishmoqlar bolalarda mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik va nutq aniqligini rivojlantiradi. Tez aytishlar esa talaffuzni mustahkamlash, og‘zaki nutq tezligini oshirish va ijodiy tafakkurni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Bu janrlar bolalarning tafakkur doirasini kengaytiradi va nutq madaniyatini shakllantiradi.

Qo‘shiqlar va marosim qo‘shiqlari Xalq qo‘shiqlari ruhiy kechinmalarni, mehnat jarayonini va mavsumiy marosimlarni ifodalaydi. Masalan, “Sust xotin”, “Choy momo” kabi marosim qo‘shiqlari xalqning tabiat va hayot haqidagi qadimiy qarashlarini ifodalaydi. Bolalar bu qo‘shiqlar orqali estetik zavq olish bilan birga, an’anaviy urf-odatlar va madaniyat bilan tanishadi.

Bolalar folklori — hazil-mutoyiba, askiya, ertak, qo‘shiq va o‘yin shakllaridan iborat bo‘lib, bolalarning ijodiy fikrlashini, muloqot madaniyatini va jismoniy faoliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bolalar folklori orqali ularning axloqiy va ma’naviy tarbiyasi mustahkamlanadi.

Xalq pedagogikasining mujassamligi O‘zbekiston folklor janrlarida xalq pedagogikasining barcha turlari — aqliy, axloqiy, mehnat, estetik va jismoniy tarbiya elementlari mujassam. Shu jihatdan folklor milliy tarbiya tizimining eng qadimiy va tabiiy shakli sifatida e’tirof etiladi.

Bundan tashqari, xalq og‘zaki ijodi janrlarida xalq pedagogikasining barcha turlari – aqliy, axloqiy, mehnat, estetik va jismoniy tarbiya elementlari mujassam. Shu jihatdan folklor milliy tarbiya tizimining eng qadimiy va tabiiy shakli sifatida e’tirof etiladi.

Natija: O‘zbek xalq og‘zaki ijodi — bu xalqning tarixiy tafakkuri, axloqiy qarashlari, milliy qadriyatlari va estetik didining badiiy ifodasidir. Og‘zaki ijod namunalari jamiyatning turli davrlardagi hayotiy tajribalari, insoniy fazilatlar va madaniy qadriyatlari aks etadi. Shu sababli, xalq og‘zaki ijodi nafaqat adabiy meros, balki tarbiyaviy va ma’naviy resurs sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Har bir janrning o‘ziga xos tarbiyaviy va estetik funksiyasi mavjud. Masalan, ertaklar va rivoyatlar bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirsa, maqollar va latifalar tafakkur va mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu janrlar yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi.

Folklorshunoslik fani XX asr boshlaridan boshlab ilmiy tizim sifatida shakllangan. H. Zarifov, G‘. O. Yunusov, M. Afzalov, R. Muhammadiyev kabi olimlarning tadqiqotlari sohaning nazariy asoslarini yaratgan bo‘lib, xalq og‘zaki ijodining turli janrlarini tizimli o‘rganish, ularning tarbiyaviy va madaniy ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish bolalarda milliy g‘urur, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik va boshqa ijobiy fazilatlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, og‘zaki ijod bolalarning nutqini rivojlantirish, tafakkurini kengaytirish va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, og‘zaki ijod namunalari darslarda va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda tizimli ravishda qo‘llash nafaqat ma’naviy va madaniy rivojlanishga, balki o‘quvchilarning individual ijodiy salohiyatini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Yuqoridagi xulosalar shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi milliy merosni saqlash va yosh avlodni tarbiyalashda muhim vosita sifatida samarali ishlatilishi mumkin.

Xulosa: Xalq og‘zaki ijodi o‘zbek milliy madaniyati va ma’naviyatining ajralmas qismidir. U asrlar davomida xalq hayoti, turmush tarzi, orzu-intilishlari va dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan bebaho ma’naviy meros sifatida xalq tafakkurining eng yorqin ifodasidir. O‘zbek folklori o‘zining janr xilma-xilligi, badiiy mukammalligi va g‘oyaviy yuksakligi bilan xalqning ijtimoiy hayoti, ruhiy dunyosi va axloqiy qadriyatlarini chuqur aks ettiradi.

Xalq og‘zaki ijodi asarlarida insonparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik, sabr-toqat, do‘stlik, mehr-oqibat kabi umuminsoniy qadriyatlar tarannum etilgan. Shu bois folklor asarlari yosh avlodni ma’naviy barkamollikka, ezgulikka va yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ertak, maqol, topishmoq, doston, qo‘shiq va afsonalar orqali bolalar hayotiy tajriba orttiradilar, milliy madaniyat va an‘analari mohiyatini anglaydilar, o‘z xalqining ma’naviy ildizlariga yanada yaqinlashadilar.

Bugungi globallashuv sharoitida xalq og‘zaki ijodiga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirish, uni yoshlar ma’naviy hayotining tarkibiy qismiga aylantirish nihoyatda muhimdir. Folklor an‘analarini qayta tiklash, ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish milliy o‘zlikni saqlab qolish, yoshlarning

ma'naviy immunitetini mustahkamlash va ularni yot g'oyalardan asrashning samarali vositasi hisoblanadi.

Shu bois xalq og'zaki ijodini chuqur o'rganish, uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, maktab va maktabgacha ta'lim tizimida keng qo'llash orqali yosh avlodni ma'naviy barkamol, milliy g'urur va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash mumkin. Xalq ijodiy merosini asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish – har birimizning ma'naviy burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Rasulov R. *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2014.
3. Jo'raev M. *Folklorshunoslik asoslari*. – Toshkent: Universitet, 2016.
4. Mirzayev T., Musaqulov A., Sarimsoqov B. *O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi*. – Toshkent: Fan, 1987.
5. Yo'ldoshev Q. *Bola tarbiyasida xalq og'zaki ijodining ahamiyati*. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3775-son qarori. – Toshkent, 2018.
7. *O'zbek xalq ertaklari*. 1–2 jild. – Toshkent: Cho'lpon, 2010.
8. Usmonova N. *Folklor va tarbiya: xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
9. Ahmedov H. *O'zbek xalq og'zaki ijodi va milliy qadriyatlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
10. *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000.
11. Umurova M.Y. Oilada bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari asosida tarbiyalash mazmuni. *Journal of Creativity in Art and Design* Volume: 2 Issue: 4 Year: 2024
12. Umurova M. Y. Oilaviy marosim qo 'shiqlarini o 'rganishni to 'garak va milliy bayramlar asosida amalga oshirish //Экономика и социум. –2023. –№. 3-2 (106). –С. 317-321.
13. Yoshiyevna U. M. The method of organizing" group singing" in teaching" musical culture" in secondary schools. – 2023.
14. Umurova M. Y. Formation of Patriotic Feeling in Youth Students through Folk Songs //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 99-103.
15. Umurova, M. (2025). THE STUDY OF EDUCATIONAL IDEAS IN ANCIENT WRITTEN SOURCES AS A PEDAGOGICAL NECESSITY. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(11), 263–266.